

Поєзія самотності.

Леся Українка. Твори, том I. Видавництво „Дзвін“. У Києві.

„Часто, лежачи над самісоньким морем, під важким каменем, і дивлячись на фаланиги хвилі, на ясний горизонт, здавалось мені, що я опинилась у такій країні, де ще не було, чи вже нема людей. Мушу признатись, що така мрія була мені мила. Мизантропія не в моїй натурі, але часом буває, що хочеться на який час втекти від людей власне для того, щоб не почати ненавидіти їх. Десь я чула вираз, ніби сама природа, самий краєвид, без людей, то все одно, що рамка без картини; але я часами думаю, що се картина—без її ями“.

Це початок оповідання „Над морем“ з першого тому „Творів“ Лесі Українки. А ось що читаємо на кінці того ж таки оповідання.

Я протривала крізь ту щільну юрбу і вийшла на набережню, потім на сквер. І там було людно, але вже не так тісно, як у саду. Сніжка витрещі подікав і коливав біля причалу чован з вітринами. По загоді сідали байдаки, одлазили біля фаланиги, мов зграя лебедів, тихо плавучи вгору до горизонту, немов ростачки. І мовні збажалося пошукати за ними у саїд.

Я наляла собі човна з вітрином.

— Куди-ж правити?—спитав гребець.

— Просто так,—і я показала рукою на горизонт.

Наведені уривки здаються мені надзвичайно характерними для творчості Лесі Українки, — прийняті для творчості одного періоду, періоду тих „Драматичних поем“ та „діалогів“, над якими здебільшого працює останніми часами Леся Українка і яких кілька маємо і в першому томі „Творів“ талановитої авторки. Характерний тут насамперед той настрій. Це не мизантропія, звично,—

Леся Українка завжди добре знає людину й цінить її саму за себе, щоб уникнутися в мизантропію; це й не те удаве призириство до людини, на котурни якого так багато спинається в модних останніми часами співціві гордої самотності, що у них завжди означає зневагу до людини,—завжди бо авторка щира для цього й завжди пурнеться вона всякої ефектної пози. Це щось глибше й даліше без посередництва, це виявляє з самотності настрою Л. Українки, з внутрішньої потреби її, що головно виявляється й звільняє про своє право. Потреба ця — „на якийсь час втікти від людей“, бо „краєвид без людей... це картина—без плями“. Через таку потребу й повстає те голосне право, яке можна назвати правом на самотність.

Чудне, здається, це право, якое ніби й не личить воно людині, що шукає звичайно теплої товариства, шукає симпатій, тужить за тям, щоб хтось зрозумів її, на себе поглянув хоч краплину того, що її цікавить. Та бувають хвилини, коли позбавлений такого права не знати що заплатив би, щоб його мати, коли він терпить такі великі муки, що не може їх може витерпіти.

Пам'ятаєте у Достоєвського в „Записках наї М-ртваго дома“ той жах, що охопив оповідача, коли він зрозумів, що од цього часу він ніколи не буде сям. Сам!... А тим часом з людини—*Свои полткнн* як говорили в старовину, і який небудь Робинзон, самотний на своєму острові, знов же нічого так не бажав, як побачити людину, як мати товариша, і безодмовний

П'ятаця зривавсь для його сущим скарбом, уткою й теж свого рода потребою. І це натурально для зголодшого на товариство Робинзона, так само як для людини за звичайних обставин натурально хоч иноді, хоч на часинку побути на самоті, одпочити од людей. Право на самотність, не таке вже, виходить, чудне й виключне право, і проблема, скажу так самотності, даліше, заслуговує на деяку увагу серед інших великих і загальних потреб людського життя. Вже хоч би через те заслуговує на увагу, що самотність часом буває у людини чисто позичкою потребою, незадоволення якої може втрутити життя так само, як незадоволення й кожної іншої потреби людської.

Ось—проблема самотності.. Але буває самотність і самотність.

Самотність, як позичка потреба, як спосіб одпочити душею на самоті, кинути без вершкоди погляд на своє внутрішнє я, дуже одривається самотню натурю своєю від самотності, як гіркої долі людини, що живе на людях, але чужа їм, незрозуміла й далека. Ця самотність, самотність на людях, самотність під вагою байдужного погляду чужих, холодних очей, і веде за собою бажання повної самотності, без людей,—як те власне, „щоб не почата ненавидіти їх“, як каже справдиво Леся Українка. „Я попляв,—пише Достоєвський,— що крім лишенія свободи, крім ви- нужденної роботи, вь каторжної жизни есть еще одна мука, чуті ли не сильнійшая, чьмь есть друзія. Это еь- нужденное обичее сожительство“. Спільне

життя—це, взагалі беручи, велике добро; але спілка з примуоу, спілка з людьми чужими, од яких без вісти заги би, з якими нема ні слова спільного, ні спільної думки та бажання, — це саравді гірш каторги, це певний шлях до мизантропії. Два раби, скотвані одним ланцюгом, мусять ненавидіти одна одного, бо спільне життя з примуоу, що не од нашої волі залежить, причає двитись на спільника тільки як на страшу молу, вчеплену за кару до нога,—до того ж колоду живу, яка не тільки вільно порукухнутися не дає, а ще й каторжове кожен твій учинок, слідкує за кожним поглядом, часто прозирає в саму думку. Порятунком на таку самотність психиччу, реакцією на це силуване товаришування з иншою істотою тільки й може бути ота фізична самотність; тугу за якою так виразно бачимо в наведених на початку словах Лесі Українки.

Перечатуюча перший том „Творів“ нашої письменниці, ми як-раз і побачимо цілу низку самотних людей в усіях обставинах, і що найгірше—самотних на людях, часто навіть з'єднаних одною спільною долею, але тим більш може озоружних, бо роз'єднаних неоднаковими думками й бажаннями, силоміць зведених до купи, як ті скотвані невільники. Це в бурвальному розумінні поезія самотності, що малює всі її тяжкі муки, які рривають життя людське, роблять його нестерпучим і виганяють людину муками „просто так“, або навіть шукати—хоч гірше, аби инше.

Спершу перед нами самотність у

свох елементарних формах: людей усім ріжних, силоміць вигнаних в одне місце, на якому вони топчуться, наступаючи одно одному на нога, викликаючи тим люту зненависть. Ось перед нами невільничий табір, юрба зморених, змордованих людей, що живуть самою зенавистю до ворога. І серед них молодий пророк Елеазар, самотний, одинак, бо стоїть ао-над ту сілпу зенависть („Вавилонський полон“), аби ще самітнша пророциця Трїца, що хоче тих зморених людей будити!

Для праці! Для поради! Для життя!

Щоб сонце не зійшло з твоїх лінастві, щоб час виволоу не вставав тебе у свої ганебнім, соромнім безділі („На рутині“).

Дарма праця: слухачі або висидіше вкладаються спати, або розлютовані кидуються за якусь формальну дрібницю один на одного, а найперше на тих, хто не дає з'ювати. Ось два раби невільники, за'язані однаю роботою, але обидва самотні в своїх думках—і якою правдою бривить слова покривдженого:

Я мушу знати, що я тут раб рабів, що він мені чужий, цей край неволі, що тут мені товаришів нема („В дому роботи, в країні неволі“).

Кругом..

Товаришів нема, хоч повно їх. Ці, кажу, самотність на людях в її елементарних формах спільного життя з примуоу і вона ще не єди найстрашніша, бо свідомість ворожачі тут ще невелика, бо протест тут тільки починає набіратись активності. Далеко гірше коли свідомість того, що „тут мені товаришів нема“, ося-

вається згадкою про тах дібсах, але вт, ачєних товаришв, в якими стояла людина за одним ділом, одними спільними думками жила. Йоганна, що закуштувала вже була повного захоплення вищим життям—під одним дахом з чужим йі чоловіком, серед атмосфери непотрібної брехні, брудного лицемірства, лукавого підлизництва не тільки самотня,—вона мученяця тієї вірности своєї колишнім „товаришам“, яких тим важче забути, що більший контраст між колашнім мивулим та дійсністю.

Моганна (сама падає на коліна і здіймає руки).

О Господи! чи довго деї муки? Учитель! На що мене покляну?

Коди ж те царство Воже? де ж воно?!

Чи доживе ж душа моя до нього?

(Мовчазно, здавлене ридання без сліз потрясає все її тіло. Вона встає і гмитаючись мов блиска од вітру, виходить з сцїни). (Йоганна, жінка Хусова*).

Тут виходу нема самотній людині, тут у перспективі саме безмежне терпіння, до якого підготовляє нас ота постать жіночі, що хитається „мов блиска од вітру“. Буває й инше,—буває, коли самотня людина не вдержує самотности і, шукаючи виходу, сама йде на небезпеку, аби завзяти повного життя, без мук відчуження й самотности. Тут справді вже—хоч гірше аби инше. Ж ридист „Три хвилини“, якому поцастило вирватися з фізичної самотности, з тюрми, на волі, серед добрих, але чужих йому людей мучиться гірше, ніж перше перед перспективою лютої кари. Неволья справжня вуспіла його на волі. „Не знаю сам,—каже він,—чи я клясти, чи я святити маю той час,

як я з неволі йшов на волю,—чи з волі у неволю, як сказати?

То остання була йому хвилиня, „коли життя було живе навсправжик“—і він вертається назад, туди, де напевне чигала смерть, але рвом йшло справжнє життя, з свого спокійного, затишеного захистку. І не безповоротно, „назад не треба“, бо аргумент, що самотність на людях гірш од смерти, бо то ж нудне, мляве ковання без жадного просвітку.

Так само самотніх, до безнадійности, до розпачу самотніх людей, малює Леся Українка і в своїх оповіданнях і в сучасного життя. Самотня ота моторна панночка в оповідання „Над морем“, самотня й її поважна товаришка, од котрої йде все оповідання,—самотні вони серед „щільної юрби“ курортної публіки, хоча одна з них і бажає всякими авантюрами розбити свою самотність. Самотня мада Юя („Приязнь“), разом з нею росте її самотність і вже напевне й дорослою не придбає справжнього товариша, бо з усієї життєвої науки найдужче затимила одно: „уміти показатися в товаристві“, тоб то як раз те, що справжнє товаришування розбиває. Самотня „відставлена актриса“ („Розмова“), що залплатила своїм талантом за ту самотність. Скрізь бачимо самотніх і скрізь вони більш аби менш тяжкими психичними, а то й фізичними муками покутують ту свою гірку самотність. І не здивує нас отой неначе б то висновок з усього пережитого та передуманого— „хочеться на який час втекти від людей власне для того, щоб не почати

ненавидіти їх“, тоб то самотність си лувану притисати самотністю з власної волі й уподоби, повною самотністю.

Важко вгадати, скільки на такий висновок дало матеріалу громадське життя наше і що докинуло до того матеріалу власне життя авторки, її особистий настрій та переживання. Але на одну надзвичайно характерну рису я дозволю собі звернути увагу читача. Мало не всі твори Л. Українки, що увійшли до першого тому, належать останнім часам її літературної діяльности, точніше — періодом 1904—1906 років. Здавалося б, що це були роки, коли найдужче прокинулася була у нас солідарність громадська, що це був той час, коли всі, немов ті каменя і у Франка, йшли „в одну громаду скуті, а молоти в руках“, коли тими молотами пробивали нову путь громадському життю. Так здавалося.. І звідки, знов здавалося б, узятися б тому настроєві самотности у талановитій письменниці,—настроєві, що межує иноді з зевірям, яке так не пасує до загального юного, бадьорого, жвавого настрою тих часів? Звідки?

Тепер, віддавши на ті часи дивлючись, ми знаємо, що це не так. Ті часи зовсім не були часами одностайности в думках та вчинках, не були часами громадської солідарности, а тільки ми вважаємо тоді більш на те, що едвало людей, ніж на те, що їх різнили; тоді ми пускали мимо ушей і очей події останньої категорії, не надаючи їм тієї ваги, яку віддати конче належало. Тепер ми бачимо

що саме тоді по всій людности у нас пройшла велика розколина, яка розбила людей на два до віку ворожих табори: на „Іх“ і „нас“. Тепер ми добре знаємо, що навіть і в „нашому“ таборі зовсім не було одностайности, а було багато, аж занадто, ворожнечі, змагання, звади. Знов кажу—бачили ми Іх і тоді, не могли не бачити, бо на очах у нас киїла ота завзята боротьба навіть між тими людьми, що одну мету собі ставили і йшли навіть до неї паралельними стежками,—але тоді це в нашій свідомости ясно не обділялося, а складалось у пам'яті тільки як матеріал для майбутніх, спокійніших часів. І от саме в той час, коли загальне громадянства поспішався до одної мети і здавалося, однодушно й одностайно надбавався до неї—в той самий час бистре око художника вже щось зовсім инше спостерегло, яксь тривожні симптоми отієї самотности та загального роз'єднання, і вже лунав перестерігаючи його голос, тоді незрозумілий:

Я знаю те, що кожний сам за себе і мстник і борць, або—ніщо, бо кожний має тільки власну долю, бо кожний в світі може тільки жити або вмерти, третьего ж нічого не сужено на цьому світі людям („Три хвилини“).

„Кожний сам за себе“—оєь вам і корін, з якого повинна була вирости відома нам формула самотности на людях. Єсть у Л. Українки образ, який ще дужче малює те роз'єднання, розбиття те самотність людей, що навіть коло одного діла працюють. В Єсипті, „в дому роботи, в країні не-

волі“ раби будують величній храм, і за спочинком раб-егіптянина і раб-гебрей, спільною недолею сквані, розмовляють про свою роботу. Обидва—раби, мевильники, але инакше кожний свою неволю почуває. Єгиптянина, коли-б був вільний, все одно ставив би той храм, бо йому це рідше, ближше діло, але ставив-би його инакше. Гебрей ишту голубить надію на волю. „Я? що зробив би я?“—питає він,—

Розруйнував би

усі ті храми ваші й пирамиди! порозбивав-би всі каміни довші всіх мертвятих покладав би геть! Заорядив-би Нав і заточив-би увесь цей край неволі!

І... „егіптянин мончки одводить руку і дає в лице гебреєв“... „Дозорець прибігає з ким... б'є обох“ та замість спочинку, за кину ставив Іх за роботу. Ворги працюють знов самотні поруч... „Иаші раби сплять“ („В дому роботи, в країні неволі“).

Написано цей діалог в-осени року 1906 го. І мимоволі спадає на думку порівняння тієї події, що сталася давно колись „в дому роботи, в країні неволі“, з тим, що у нас р. 1906 го і потім творилося. І мимоволі теж переймається здивуванням перед цією проникливістю письменниці, що скопила й зафіксувала незвразні тенденції часу і в алегоричній формі дала в своїй повесі самотности майже пророчий сивтез того, що незабаром уом стало видно...

Сергій Єфремов.